

تأثیر عوامل ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران

محمد حسین افشردی

موسی حامد بابائی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۳/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱/۲۰

چکیده

در این تحقیق با عنوان « تأثیر عوامل ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران » با بهره‌گیری از روش توصیفی، تحلیلی و به صورت کاربردی پس از انجام مطالعات نظری و محیط شناسی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی تلاش گردیده است عوامل ژئوپلیتیکی مرتبط و موثر بر انتخاب راهبرد دفاعی در ابعاد ششگانه‌ی فیزیکی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی شناسایی و در ادامه ضمن مشاوره با برخی از افراد خبره و صاحب نظر مرتبط با موضوع و مسائل دفاعی و اخذ نظرات آنان، پرسشنامه‌ای جهت اخذ نظر جامعه آماری تنظیم و طراحی گردید، این پرسشنامه در جامعه آماری ۵۰ نفری به صورت تمام شمار توزیع و پس از اخذ نظر جامعه آماری با استفاده از تکنیک‌ها و روش‌های آماری، تجزیه و تحلیل شده و در ادامه به جمع بندی و ارزیابی فرضیه تحقیق پرداخته شده است. در نهایت در قسمت نتیجه‌گیری در پاسخ به سوال تحقیق، عوامل ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی مرتبط با مسائل دفاعی در ابعاد ششگانه‌ی که در انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران موثر می‌باشند. در قالب ۴۹ عامل ژئوپلیتیکی تعیین گردیدند.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، قفقاز جنوبی، راهبرد دفاعی، راهبرد

^۱ - استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۲ - دانش آموخته دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه:

منطقه قفقاز سرزمینی کوهستانی به وسعت ۴۰۰ هزار کیلومتر مربع است که از شرق به کرانه‌های غربی دریای خزر و از غرب به کرانه‌های شرقی دریای سیاه و از جنوب با شمال غربی ایران و جنوب شرقی ترکیه همسایه است و از شمال به دشت‌های جنوب روسیه محدود می‌شود. در این منطقه حدود ۵۰ قوم از سه خانواده قفقازی، هند-اروپایی و ترک-آلتایی زندگی می‌کنند، ادیان آسمانی اسلام (اکثریت)، مسیحیت و یهود (اقلیت) در کنار یکدیگر افق‌های فرهنگی متضادی هم‌چون افق‌های متفاوت جغرافیایی به وجود آورده، به همین خاطر قفقاز را «موزائیک اقوام» نیز می‌نامند. انواع تهدیدها را می‌توان در قوم‌گرایی، اختلافات مرزی، ناسیونالیسم افراطی، جدایی طلبی، نابرابری‌ها و مشکلات اقتصادی جستجو کرد.

بررسی حوادث و رویدادهای تاریخی مبین آن است که منطقه قفقاز از اهمیت راهبردی خاصی برخوردار بوده و نقش مهمی در حفظ صلح و ثبات منطقه‌ای و جهانی ایفا می‌نماید و دارای ابعاد مختلفی از اهمیت ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک برای کشورهای روسیه، ایران، ترکیه، اتحادیه اروپا و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. از طرفی قفقاز جنوبی موقعیت ارتباطی در منطقه دارد، بطوری که برای ارتباط مناسب در مسیر شمال به جنوب بین روسیه با ایران و آب‌های آزاد و در مسیر شرق به غرب، بین جنوب - شرق آسیا با اروپا قرار دارد و در واقع موقعیت مناسب ایران در ایجاد ارتباط بین بخش‌های ذکر شده با اضافه شدن به مسیر قفقاز بسیار برجسته می‌شود (احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۸). هم‌چنین قفقاز به دلیل موقعیت و ویژگی‌های خاص خود همواره منطقه‌ای مهم و راهبردی تلقی می‌شده است که پس از فروپاشی شوروی و ظهور سه کشور مستقل در قفقاز جنوبی بر اهمیت این منطقه افزوده شده است. برخی از عوامل که قفقاز را با اهمیت نموده و مورد توجه قرار داده است عبارتند از:

- ۱) حلقه وصل میان قاره‌های اروپا و آسیا.
- ۲) پل ارتباطی میان شمال و جنوب و شرق و غرب.
- ۳) محل تلاقی تمدن‌های بزرگ و کهن.
- ۴) همسایگی جهانی اسلام و جهان مسیحیت.
- ۵) یکی از مسیرهای ترانزیت نفت و گاز به اروپا.

از این رو در دوره جدید همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های ج.ا.ایران تثبیت شرایط سیاسی و امنیتی در این منطقه و جلوگیری از گسترش عوامل ناامنی در آن بوده است بنابراین محققین در این پژوهش تلاش دارند به بررسی عوامل ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی پرداخته و با تجزیه و تحلیل آن‌ها تاثیرشان را بر انتخاب راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران مشخص نمایند. امید است این پژوهش مورد استفاده طراحان دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی و فرماندهان نظامی قرار گیرد.

استقلال کشورهای قفقاز جنوبی و فراهم شدن شرایط جدید ژئوپلیتیکی در منطقه شمال ج.ا.ایران و عدم توجه به جنبه‌های ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی و ارتباط آنها با امنیت ج.ا.ایران موجب می‌شود در انتخاب و اتخاذ راهبردهای دفاعی مناسب در این منطقه مرتکب خطای راهبردی شده و یا با توجه به عدم شناخت عوامل تأثیرگذار بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در قبال کشورهای منطقه قفقاز جنوبی و شرایط جدید ژئوپلیتیک این کشورها در تعیین فرصت‌ها و تهدیدها مرتکب اشتباه راهبردی شویم. از آنجائیکه تأمین امنیت ملی مهم‌ترین هدف هر کشوری محسوب می‌شود که با تأمین آن سایر اهداف نظام تحقق می‌یابد. در این تحقیق محققین به دنبال دستیابی به این مهم هستند. تا برای سوال اساسی تحقیق مبنی بر «مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی، موثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران کدامند؟» پاسخ مناسب پیدا نمایند و برای دستیابی به پاسخ سوال مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیک کشورهای قفقاز جنوبی که تاثیر زیادی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارند عبارتند از:

– موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای قفقاز جنوبی (موقعیت نسبی، گذرگاهی، حائل و..)

– علایق و منافع سیاسی و امنیتی روسیه در منطقه قفقاز

– وجود منازعات قومی و بحران‌های قومی در منطقه

– موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای قفقاز جنوبی

– ترانزیت گاز ایران به اروپا از مسیر کشورهای قفقاز جنوبی

– مشترکات فرهنگی و قومی میان کشورهای منطقه و ج.ا.ایران

– وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آب‌ها) کشورهای قفقاز جنوبی

– حضور کشورهای فرامنطقه‌ای در مرزهای شمالی ج.ا.ایران

– ویژگی گذرگاهی منطقه، پیوستگی و مجاورت جغرافیایی،

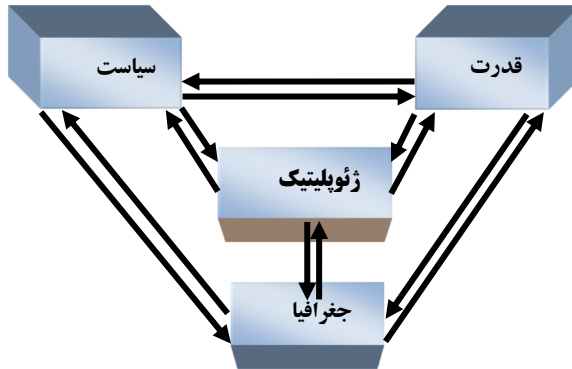
- علایق بازیگران مختلف منطقه و فرامنطقه در قفقاز
 - هم راستایی برخی از سیاست‌های کشورهای منطقه قفقاز با سیاست‌های آمریکا
 - علایق و منافع نظامی روسیه در قفقاز جنوبی
 - حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در حوزه ژئوپلیتیکی
 - وجود منازعات و بحران‌های قومی در منطقه.
- تحقیق خود را انجام داده‌اند، امید است که این پژوهش با روشن نمودن زوایای تاریک این موضوع دریچه‌های جدیدی از مجموعه راهکارهای مناسب را برای تامل و بازاندیشی در مقابل محققان و علاقه‌مندان عرصه امور دفاعی و سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان راهبرد دفاعی کشور فراهم نماید.

ادبیات و مبانی نظری تحقیق:

الف) ژئوپلیتیک:

کولین اس‌گری^۱ در سال ۱۹۷۷م می‌نویسد «ژئوپلیتیک عبارتست از روابط تغییرناپذیر بین جغرافیا و قدرت راهبردی» (گری، ۱۹۸۶: ۷). نگاه وی به ژئوپلیتیک بیشتر جنبه نظامی و راهبردی دارد و ماهیت آن را رابطه بین عوامل جغرافیایی با امور نظامی و راهبردی تعیین می‌نماید.

عزت‌اله عزتی تعاریف متعددی را ارائه نموده است که یک مورد آن در کتاب ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم بدین شرح است: «ژئوپلیتیک عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به منظور دستیابی به قدرت، بنحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شد و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد» (عزتی، ۱۳۸۰: ۷). به اعتقاد سائل بی‌کوهن^۲ جغرافیدان و ژئوپلیتیسین معاصر آمریکایی «ژئوپلیتیک عبارتست از مطالعه کاربردی روابط فضای جغرافیایی با سیاست که تأثیر دو جانبه الگوهای فضائی، اشکال و ساختارها را با عقاید سیاسی و سازمان‌ها مورد مطالعه قرار می‌دهد» (کوهن، ۱۹۹۴: ۱۷). محمدرضا حافظ نیا معتقد است: «ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آنها بایکدیگر» (حافظ نیا؛ ۱۳۸۵: ۳۷). که تعریف حاضر، تعریف مورد بهره‌برداری محقق در این پژوهش می‌باشد.

شکل (۱): مدل ژئوپلیتیکی
(منبع: حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۳۷)

ب- راهبرد

واژه راهبرد برای مدت طولانی به منظور بیان هنری که یک فرمانده در جنگ به کار می برد، استفاده می شد. بر این مبنا، راهبرد فقط با عده معدودی از مردم جهان ارتباط می یافت، به عبارتی مفهوم راهبرد برای اولین بار در محیط نظامی تولید و در طول تاریخ به تدریج وارد قلمروهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی و . . . شده است. تعدادی از تعاریف ارائه شده عبارتند از:

- (۱) راهبرد تفکری است عقل گرا برای ایجاد هماهنگی بین سیاست های کلی با موقعیت های فرامنطقه ای که قابلیت اجرای سیاست های کلی نظام را هموار می کند (عزتی، ۱۳۸۷: ۵).
- (۲) جان ام کالینز^۱، راهبرد را به معنای به کارگیری قدرت ملی به منظور برآوردن مقاصد امنیت ملی تعبیر می کند (کالینز، ۱۳۸۳: ۱۲۰).
- (۳) هانتینگتون^۲ راهبرد را استفاده از درگیری برای دستیابی به اهداف جنگ می داند (هانتینگتون، ۱۳۸۱: ۱۴۱).

(۴) راهبرد در مفهوم جدید علم و هنری است که برای حمایت از سیاست ملی علاوه بر قدرت نظامی، سایر عوامل قدرت ملی در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را متناسب با شرایط ژئوپلیتیکی کشور برای نیل به اهداف ملی با استفاده از روش های علمی و منطقی با هم

تلفیق، هماهنگ و به کار می‌گیرد (تهامی، ۱۳۷۶: ۱۵۲). محققین این تعریف را در طول پژوهش مورد بهره برداری قرار می‌دهد.

پ- راهبرد دفاعی

راهبرد دفاعی از مولفه‌های راهبرد ملی محسوب می‌شود، اندیشمندان امور نظامی در رابطه با تعریف راهبرد دفاعی اختلاف نظر داشته و دیدگاه‌های متفاوتی نسبت به این واژه در مباحث خود دارند، اما اکثراً راهبرد دفاعی را فراتر از قلمرو نظامی و حیطه نیروهای مسلح دانسته و آن را به کاربرد قدرت ملی ربط می‌دهند، که شامل مولفه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و ... می‌گردد، تعدادی از تعاریف ارائه شده عبارتند از :

(۱) عبارت است از فن و علمی که قدرت ملی را تحت تمام شرایط به منظور کنترل طرف مقابل به اندازه و طریق مورد نظر، با به کار بردن تهدید نیروهای مسلح، فشار غیر مستقیم سیاسی و سایر ابزارهای قابل تصور، بسیج می‌کند و بدین وسیله علایق و مقاصد امنیت ملی را برآورد می‌سازد (کالینز، ۱۳۸۳: ۳۵).

(۲) در اسلام نیز به نحوی به موضوع راهبرد اشاره شده است، از متن قرآن مجید و سنت پیامبر (ﷺ) می‌توان به اصول راهبردی دست یافت که بسیاری از راهبردها از آن پیروی می‌کنند که اهم آن‌ها عبارتند از:

- اصل دفاع: از دیدگاه قرآن بنیاد اندیشه و حرکت نظامی، دفاع از حقوق، جان و مال انسان است.
- اصل تکلیف و مسئولیت، اصل احتیاط و هوشمندی، اصل مقابله به مثل، اصل همزیستی مسالمت آمیز (جمشیدی، ۱۳۸۴: ۴۵۵).

(۳) راهبرد دفاعی عبارت است از « علم و هنر به کارگیری همه قدرت کشور در جهت مقابله با تهدیدات امنیت ملی » (نوروزی، ۱۳۸۵: ۹۶).

(۴) افشردی معتقد است در راهبرد دفاعی بحث این است که چگونه از تمام ابعاد قدرت ملی برای دستیابی به اهداف دفاعی کشور استفاده نماییم (افشردی، ۱۳۸۶: ۷). که تعریف فوق، مورد بهره برداری در این پژوهش می‌باشد.

ت- دفاع:

محمد نژاد در کتاب خود (فرهنگ استراتژی) دفاع را این چنین تعریف می‌کند. دفاع عبارت است از تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی، و یا تکنولوژیکی توسط یک یا چند کشور متولفه اتخاذ می‌شود. توانایی‌های بازدارندگی را تقویت می‌کنند. و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو می‌بخشد، حفظ و حمایت از ارزش‌هایی نظیر زندگی، مالکیت، آزادی، هویت ملی و تمامیت ارضی در

برابر تهدیدات گوناگون داخلی و خارجی «(محمد نژاد و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۴۱)». محقق این تعریف را در طول پژوهش مورد بهره برداری قرار می‌دهد.

محیط‌شناسی منطقه

الف) مقایسه عوامل موثر در تشکیل قدرت ملی کشورهای قفقاز

➤ مساحت

همان‌گونه که در جدول (۱) دیده می‌شود آذربایجان بزرگ‌ترین و ارمنستان کوچک‌ترین کشور قفقاز هستند. مجموع مساحت سه کشور قفقاز ۱۸۶/۱۰۰ کیلومتر مربع است که آذربایجان ۴۶/۵ درصد آن را تشکیل می‌دهند. در میان سه کشور نیز آذربایجان حدود سه برابر ارمنستان و ۱/۲۵ برابر گرجستان وسعت دارد. گرجستان نیز ۲/۳ برابر ارمنستان وسعت دارد. البته مساحت یک کشور به تنهایی نمی‌تواند تأثیر مثبتی بر قدرت ملی داشته باشد و عواملی چون شکل، توپوگرافی، اندازه و نحوه پراکنش جمعیت، منابع و بسیاری مسایل دیگر نیز در آن موثر هستند. (بختیاری، ۱۳۹۳: ۲۵)

جدول (۱): مقایسه عوامل سرزمینی - ترسیم جدول: توسط نگارنده

ردیف	کشور	آذربایجان	ارمنستان	گرجستان
	شاخص			
۱	مساحت (کیلومتر مربع)	۸۶/۶۰۰	۲۹/۸۰۰	۶۹/۷۰۰
۲	طول مرزهای خشکی (کم)	۲۱۷۳	۱۲۳۴	۱۴۶۱
۳	طول سواحل (کیلومتر)	۸۲۵ (دریای خزر)	-	۳۱۰ (دریای سیاه)
۴	دسترسی به آب‌های آزاد	از طریق ولگا دن	ندارد	از طریق دریای سیاه
۵	موقعیت ژئوپلیتیکی	محصور در خشکی - دارای منابع انرژی	محصور در خشکی - محصور در میان رقبای دشمنان	دارای موقعیت ساحلی و گذرگاهی ۲/۳ سواحل از کنترل دولت مرکزی پس از جنگ ۲۰۰۸ خارج می‌باشد
۶	شکل کشور	چند پهلو و نامناسب	کشیده با عرض کم و نامناسب	نسبتاً مناسب
۷	توپوگرافی	مناطق پست ۵۰٪، از ۴۰۰ تا ۱۵۰۰ متر ۴۰٪ و بالاتر از آن ۱۰٪	کوهستانی با متوسط ارتفاع ۱۸۸ متر - پست ترین نقطه ۴۰۰ متر	بیتر مناطق کوهستانی و دو ارتفاع در شمال و جنوب و یک جلگه در وسط قرار دارد
۸	امنیت طبیعی	ضعیف	ضعیف	نسبتاً مناسب
۹	عمق راهبردی	مناسب	ضعیف	مناسب

➤ طول مرزهای خشکی

در میان سه کشور قفقاز طول مرزهای آذربایجان از دو کشور دیگر بیش تر است و علت آن صرفاً مربوط به وسعت بیش تر کشور نیست بلکه شکل نامنظم و چندضلعی آذربایجان که بر اثر تقسیم نامناسب سرزمین قفقاز بین سه کشور بوجود آمده باعث طولانی شدن مرزها و آسیب پذیر شدن این کشور شده است. آذربایجان از طریق خشکی با چهار کشور روسیه، ایران، ارمنستان و گرجستان و از طریق نخجوان نیز با کشور ترکیه امکان برقراری ارتباط را دارد. از طریق دریای خزر نیز ضمن ارتباط با روسیه و ایران، امکان ارتباط با دو کشور ترکمنستان و قزاقستان را دارد.

جمهوری ارمنستان با کشورهای آذربایجان، ایران، ترکیه و گرجستان هم مرز است. گرجستان نیز با روسیه، آذربایجان، ارمنستان، ترکیه از طریق خشکی هم مرز است و از طریق سواحل دریای سیاه نیز امکان ارتباط با کشورهای بلغارستان، رومانی، اوکراین و جهان خارج را دارد. ضمناً آذربایجان با ارمنستان و گرجستان و همچنین گرجستان با جمهوری آذربایجان و ارمنستان دارای اختلافات مرزی می باشند (ماهریان، ۱۳۸۷: ۳).

➤ طول سواحل

آذربایجان در کنار دریای خزر دارای ۸۲۵ کیلومتر ساحل است اما ارتباط آن با آبهای آزاد صرفاً از طریق روسیه ممکن است. گرجستان در کنار دریای سیاه دارای ۳۱۵ کیلومتر ساحل است که حدود دو سوم آن از کنترل دولت مرکزی خارج است اما همان مقدار باقیمانده نیز امکان ارتباط گرجستان را با جهان خارج فراهم می کند. و ارمنستان هیچ مرز آبی نداشته و در خشکی محصور است.

➤ دسترسی به آبهای آزاد

از میان کشورهای قفقاز، گرجستان از طریق دریای سیاه با آبهای آزاد ارتباط دارد و دو کشور دیگر قفقاز جنوبی جزء کشورهای محصور در خشکی محسوب می شوند (امیر احمدیان، ۱۳۸۱: ۲۲).

➤ موقعیت ژئوپلیتیکی

آذربایجان به علت دارا بودن منابع نفت و گاز دارای اهمیت ژئوپلیتیکی ویژه بوده و مورد توجه غرب قرار گرفته است. ارمنستان کاملاً در خشکی محصور است و دو کشور همسایه (آذربایجان و ترکیه) روابط غیردوستانه‌ای با ارمنستان دارند. گرجستان به جهت قرار گرفتن در مسیر ارتباط بازار مصرف انرژی آذربایجان و همچنین دروازه ورود غرب به قفقاز و آسیای مرکزی، دارای ویژگی گذرگاهی شده و امید دارد این مزیت ژئوپلیتیکی تا حدی به رونق کشور کمک کند. هم‌چنین در سال‌های اخیر ارمنستان از طریق جاده لاری در خاک گرجستان با روسیه ارتباط زمینی برقرار کرده است (افشردی، ۱۳۸۱: ۹۶-۹۵).

➤ جمعیت

جدول شماره (۲) عوامل انسانی کشورهای قفقاز جنوبی

ردیف	کشور			شاخص
	آذربایجان	ارمنستان	گرجستان	
۱	۹۷۸۰۷۸۰	۳۰۵۶۳۸۲	۴۹۳۱۲۲۶	تعداد جمعیت برابر آمار (۲۰۱۲ میلادی)
۲	۲۳/۲	۱۹/۰۵	۱۷/۷۳	۰ تا ۱۴ سال (درصد)
۳	۷۰/۳	۶۸/۶	۶۶/۷۴	۱۵ تا ۶۴ سال (درصد)
۴	۶/۴	۱۲/۳۵	۱۵/۵۳	۶۵ و بالاتر (درصد)
۵	۱/۰۱۷	-۰/۱۵	-۰/۰۸	میزان رشد جمعیتی (درصد)

(2013CIA: World Fact book)

تعداد جمعیت آذربایجان سه برابر ارمنستان و بیش از ۲ برابر گرجستان است و ارمنستان در میان سه کشور قفقاز کمترین جمعیت را دارد. از جهت ترکیب سنی آذربایجان دارای جوان‌ترین جمعیت است و ارمنستان و گرجستان در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. در کشور آذربایجان با وجود این که میزان تولد حدوداً دو برابر میزان فوت است اما مهاجرت فراوان از کشور باعث شده تا رشد جمعیت پایین بماند. در ارمنستان میزان تولد اندکی از میزان فوت بالاتر است و مهاجرت از کشور باعث رشد منفی مجموع جمعیتی شده است. در گرجستان هم رشد طبیعی خیلی پایین است و هم مهاجرت جمعیت وجود دارد و لذا میزان رشد جمعیت (۰/۸) درصد کل جمعیت در سال ۲۰۱۵ میلادی قید شده است. ضمناً به علت این‌که در مهاجرت‌های انسانی عمدتاً مردان جامعه برای یافتن کار از کشور خارج می‌شوند ترکیب جنسی جمعیت بیش‌تر به طرف زنان دیده می‌شود. از جهت میزان مرگ و میر کودکان و امید

به زندگی گرجستان در بهترین وضع قرار دارد و ارمنستان و آذربایجان در مراحل بعدی هستند. جمعیت بالاتر و رشد مثبت آن در آذربایجان در ابعاد راهبردی، برتری قابل توجهی را برای این کشور به خصوص نسبت به ارمنستان که با آن در حال مخاصمه به سر می برد فراهم می نماید. همچنین جمعیت ساکن در مناطق مرزی گرجستان با آذربایجان، بیش از ۲۰۰ هزار نفر از مرزنیسان گرجستان آذری زبان و ۲۸۰ هزار نفر ارمنی در جوار مرز ارمنستان با گرجستان می باشند که از نظر شاخصه های توسعه نسبت به سایر مناطق گرجستان از سطح پایین تری بهره مند است که در دراز مدت باعث نارصایتی از دولت مرکزی خواهد شد (World fact book، 2013CIA).

➤ درجه تجانس و وحدت ملی

از جهت یکپارچگی قومی و مذهبی در میان کشورهای سه گانه قفقاز، ارمنستان با دارا بودن بیش از ۹۳ درصد جمعیت ارمنی (با خروج آذری ها طی سال های اخیر این آمار به حدود ۹۷/۷ درصد رسیده است) دارای بالاترین میزان تجانس در کشور است و کمترین میزان از اقلیت ها در آن دیده می شود و به همین جهت مشکلات قومی و مذهبی و جریانات جدایی طلب یا مخالفان کمتر در این کشور دیده می شود.

آذربایجان از این جهت در مرتبه بعد قرار دارد و با دارا بودن ۹۱/۶ درصد جمعیت آذری حدود ۸/۴ درصد جمعیت خود را به اقلیت های قومی اختصاص داده است. این مقدار هر چند زیاد به نظر نمی رسد اما این اقلیت ها همچون ارمنه قره باغ، تالشی ها و تا حدودی لزگی ها دارای آرمان های جدایی طلبانه هستند و از میان آنها ارمنه قره باغ در تلاش برای جدایی از آذربایجان (الحاق به ارمنستان و یا استقلال) هستند.

گرجستان از جهت درجه تجانس و وحدت ملی، نامناسب ترین وضع را در میان کشورهای قفقاز دارد. در آمارهای موجود با این که برخی اقلیت های قومی همچون آجارها جزء گرجی ها ذکر شده اند و در آمارگیری ها نیز اصرار بر فراوان نشان دادن گرجی ها بوده با این حال آمارهای دولتی میزان گرجی های کشور را ۸۳/۸ درصد نشان می دهند. آبخازها، اوستها و آجارها اقلیت های عمده هستند که طی سالیان استقلال کشور سر به شورش برداشته و به خصوص دو اقلیت اول به شدت با دولت مرکزی درگیر شده و عملاً سرزمین خود را از دولت مرکزی جدا ساخته اند. به طوری که روسیه استقلال آنها را به رسمیت شناخته است.

اقلیت‌های عمده‌ای چون آذری‌ها و ارامنه نیز به‌طور بالقوه انگیزه و توان تحرک و تجزیه طلبی را دارند اما تاکنون چنین تحرکی را از خود بروز نداده‌اند (افشردی، ۱۳۸۱: ۲۴۳).

➤ رفاه اجتماعی

آمارها و وضعیت سه کشور قفقاز از جهت رفاه اجتماعی را تقریباً هم سطح نشان می‌دهد اما عملاً طی سال‌های اخیر با شروع استخراج و صادرات نفت و گاز توسط آذربایجان و بروز مشکلات حاد اقتصادی در گرجستان و ارمنستان، نسبت به دو همسایه قفقازی ارتقا یافته است. البته تا قبل از این ارمنستان و گرجستان از جهت شاخص‌های رفاه اجتماعی، ترکیب جمعیت شهری و میزان با سواد در سطح بالاتری نسبت به آذربایجان قرار داشته‌اند (UNDP; Human Development Report:2014).

➤ نوع حکومت

در هر سه کشور قفقاز جنوبی، پس از استقلال، نوع حکومت را جمهوری اعلام کردند و رئیس جمهور هر سه کشور برای مدت پنج سال با آرای مستقیم مردم انتخاب می‌شود. پایتخت کشورهای قفقاز جنوبی شهرهایی باستانی هستند که از قرن‌ها قبل حالت مرکزیت را در منطقه خود دارا بوده‌اند. باکو پایتخت آذربایجان بر ساحل دریای خزر بنا شده و در صورتی که مشکلاتی با سایر کشورهای ساحلی این دریا برای آذربایجان بروز کند دچار تهدیدات عمده‌ای خواهد شد در حال حاضر نیز به دلیل سطح بسیار پایین این شهر و تمرکز فعالیت‌های نفتی در سواحل باکو و همجواری با شهر صنعتی سومگائیت دارای معضلات زیست محیطی بزرگی می‌باشد. ایروان پایتخت ارمنستان به تنهایی حدود یک سوم جمعیت کشور را در خود جای داده و از جهت مکانی در حاشیه دشت کم عرض متصل به ترکیه قرار دارد و با فاصله ۲۵ کیلومتری از مرز ترکیه طی سال‌های اخیر همواره از جانب آن همسایه احساس تهدید نموده است. تفلیس پایتخت گرجستان نیز هرچند از جهت جغرافیایی نسبتاً در مناسب‌ترین مکان در مرکز کشور قرار گرفته اما با توجه به تحرکات جدایی طلبانه اوست‌های ساکن در اوسیتای جنوبی که تنها حدود ۴۰ کیلومتر با تفلیس فاصله دارند دچار ناامنی‌هایی شده و احساس امنیت کامل در آن وجود ندارد (افشردی، ۱۳۸۱: ۲۴۶).

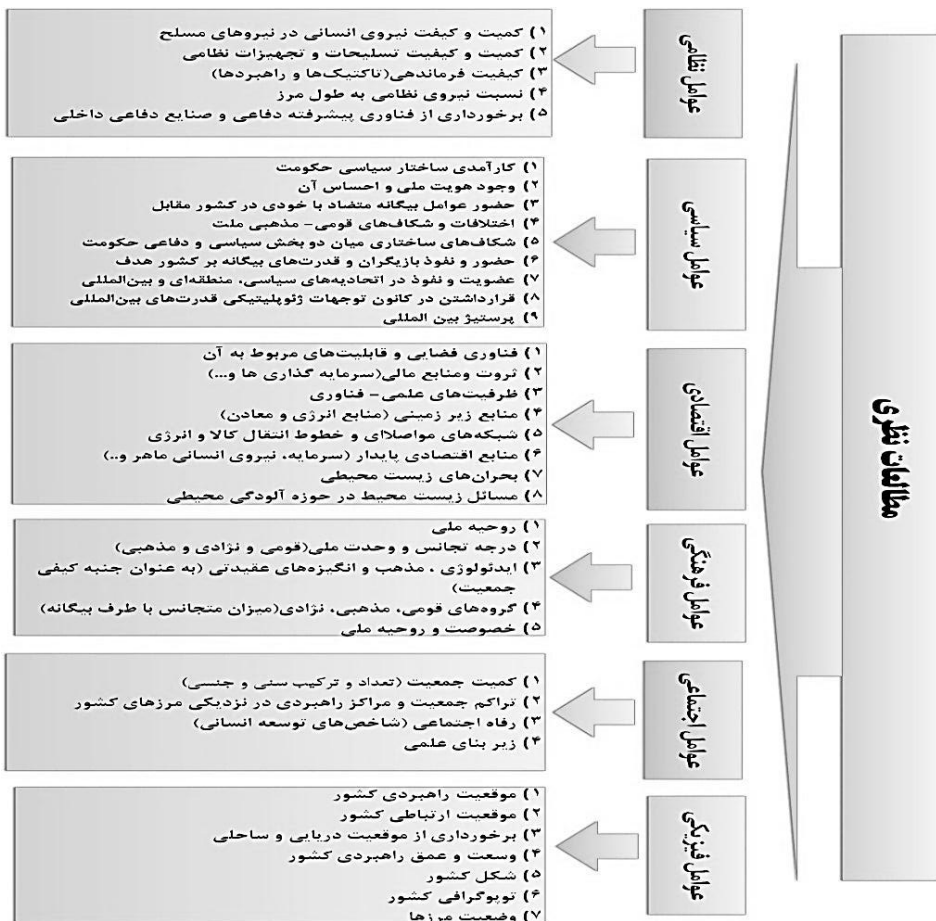
➤ ثبات سیاسی و مشروعیت حاکمیت

کشور ارمنستان با توجه به یکپارچگی نسبی ملی دارای بالاترین حد ثبات در کشور و همچنین مشروعیت مناسب در میان مردم است. این عوامل باعث شده تا امنیت داخلی این کشور نیز در

سطح مناسبی قرار داشته باشد. دولت آذربایجان به علت از دست دادن قره‌باغ و مناطق پیرامونی آن و آوارگی بیش از ۸۰۰ هزار نفر از مردم، عدم حل مشکلات مردم و انجام تخلفات فراوان در انتخابات‌ها و داشتن فساد اداری و اقتصادی از جهت مشروعیت ضعیف ارزیابی می‌شود، لیکن دولت حاکم با تسلطی که بر اوضاع کشور دارد ثبات کشور در حد متوسط است و کشور از امنیت برخوردار است که عمدتاً مرهون یکپارچگی جمعیت در بخش‌های مرکزی و تسلط سیستم امنیتی بر اوضاع کشور است. گرجستان به دلیل درگیری‌های قومی چندین ساله و جدایی برخی سرزمین‌ها، عدم وجود منابع اقتصادی عمده، فشارهای روسیه و عدم تسلط سیستم‌های دفاعی و امنیتی بر اوضاع کشور باعث شده تا مشروعیت حاکمیت، ثبات سیاسی و امنیت داخلی کشور در حد ضعیفی ارزیابی شود و نشانه‌ای از ناامنی هر از چندگاه به شکل تظاهرات، درگیری، ترور، آدم‌ربایی و ناامنی‌های عمده در مرکز و پیرامون آن دیده می‌شود. بطوری که دو منطقه خودمختار آبخازیا و اوستیای جنوبی درگیری بین نیروهای گرجستان با ارتش روسیه اعلام استقلال کرده چندین کشور از جمله روسیه، ونزوئلا و نیکاراگوآ نیز آنها را به رسمیت شناخته است (کتاب‌سبز، آذربایجان، ارمنستان، ۱۳۸۹: صص ۲۰۹-۲۰۵).

ب)- چارچوب نظری

در این تحقیق متغیرهای ژئوپلیتیکی در شش حوزه اصلی با برخی از شاخصه‌های آنها، تحت عنوان عوامل ششگانه زیر انتخاب و مبنای مطالعه محیطی قرار گرفته است. که عبارتند از (۱) عوامل فیزیکی، (۲) عوامل اجتماعی، (۳) عوامل فرهنگی، (۴) عوامل سیاسی، (۵) عوامل اقتصادی (۶) عوامل نظامی، که برخی از عوامل ژئوپلیتیکی مرتبط با شش عامل اصلی در قالب شکل شماره ۲ ارائه شده است (رشید، ۱۳۸۶: ۲۸۹).

شکل شماره ۲- عوامل کلان ژئوپلیتیکی

روش شناسی تحقیق

محققین با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی به اجرای تحقیق حاضر پرداخته‌اند که از نوع کاربردی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق از میان صاحب نظران و فعالان در حوزه‌های دفاعی- امنیتی- سیاسی کشور می‌باشند که شامل نیروهای مسلح، سازمان‌های کشوری، دانشگاه‌ها و مجموعه‌های مرتبط، جامعه آماری به تعداد ۵۰ نفر برآورد و با توجه به حجم محدود جامعه آماری، جامعه نمونه تحقیق نیز همان جامعه آماری می‌باشد. ویژگی‌های خبرگان و صاحب نظران در جامعه آماری عبارتند از: مدرک تحصیلی حداقل فوق لیسانس، آشنایی با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی، تجربه کاری و مدیریتی، فعالیت‌های پژوهشی در حوزه مورد نظر (داشتن کتاب یا مقاله).

در این تحقیق با مطالعه کتب و مقالات با استفاده از روش فیش برداری و بررسی اسناد و مدارک علمی (رساله‌ها) و مقالات پژوهشی موجود در کتابخانه‌ها و اسناد و مدارک رسمی موجود نزد سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با حوزه تحقیق اطلاعات مورد لزوم گردآوری شده‌است، هم‌چنین محققین در این تحقیق از روش‌های تحقیقات میدانی و با تهیه و توزیع پرسشنامه بین صاحب نظران و خبرگان جامعه آماری در دو مرحله و تکمیل و سپس جمع‌آوری نظرات آنها برای تجزیه و تحلیل و آزمون فرضیه تحقیق و ارائه پاسخ به سوال تحقیق بهره برداری کرده‌اند.

با استفاده از روش‌های آماری توصیفی از قبیل جداول فراوانی، محاسبه میانگین و نسبت‌ها، عوامل ژئوپلیتیکی تاثیرگذار بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران در برابر کشورهای منطقه قفقاز جنوبی تعیین شده‌اند، که در این راستا با توجه به سؤال تحقیق ابتدا پرسش‌نامه‌ای بر اساس یافته‌های مطالعات نظری و محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی، متناظر با عوامل ژئوپلیتیکی تاثیرگذار بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران پرسشنامه مرحله اول با ۳۹ سؤال بسته و هفت سؤال باز تنظیم و طراحی و پرسش‌نامه‌های مزبور در جامعه آماری توزیع گردید. تا ضمن مطالعه و دقت لازم در ارائه پاسخ به سؤالات مزبور، نظر خودشان را درباره میزان تاثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر انتخاب راهبرد دفاعی را در یکی از گزینه‌های پنج گانه که براساس مقیاس پنج گزینه‌ای طیف لیکرت طراحی شده است، [(۱) خیلی کم - (۲) کم - (۳) متوسط - (۴) زیاد - (۵) خیلی زیاد] مشخص نمایند و چنانچه عامل دیگری را در این حوزه مد نظر دارند که در انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران مؤثر می‌باشد، نظر خود را در جدول مربوط به سؤال‌های باز با ذکر میزان تأثیر و توجه به آن عامل مرقوم فرمایند. در ادامه پس از جمع‌آوری پرسش‌نامه و بررسی پاسخ آن‌ها و مشورت با برخی از افراد صاحب‌نظر مرتبط با موضوع، از بین موارد پیشنهادی که توسط برخی از پاسخ‌دهندگان جامعه آماری در قالب سؤال باز پرسش‌نامه مطرح گردیده بود، برابر جدول شماره (۱) نسبت به احصاء عوامل ژئوپلیتیکی جدید اقدام و سپس در قالب پرسش‌نامه مرحله دوم (پرسش‌نامه اصلاحی) با لحاظ نمودن نظرات افراد صاحب‌نظر و خبره تعیین و در نهایت در قالب ۳۲ سؤال بسته طراحی و مجدداً بین جامعه آماری جهت اخذ نظر آنان توزیع گردید؛ و در ادامه محققین پس از جمع‌آوری پاسخ پرسش‌نامه‌ها و استخراج و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری نسبت به تعیین عوامل ژئوپلیتیکی تاثیرگذار کشورهای منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران، اقدام نموده‌اند.

جدول شماره (۳) نمونه پرسشنامه

به نظر شما، عوامل ذیل به عنوان عوامل ژئوپلیتیکی به چه میزان برای انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران تاثیرگذار است؟					
ردیف	عامل ژئوپلیتیکی	میزان تاثیر			
		زیاد	کمی	کم	ناچندان
۱	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای قفقاز جنوبی				
:					
۳۹	پایگاه‌های نظامی کشورهای منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای				

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

الف) تحلیل یافته‌ها در مورد فرضیه تحقیق:

در این تحقیق به طور کلی دو پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفته است. این پرسشنامه‌ها به ترتیب برای بررسی عوامل ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی (پرسشنامه مرحله اول) و (پرسشنامه مرحله دوم) پرداخته که حاصل مطالعات وسیع کتابخانه‌ای و اسنادی و نیز استفاده از نظرات خبرگان موضوع، عوامل ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی تاثیر گذار بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران می‌باشد.

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌های توزیع شده و بررسی پاسخ‌های نمونه‌ی آماری اطلاعات به دست آمده به تفکیک مورد بررسی آماری قرار گرفته است. با توجه به اینکه این پرسشنامه محصول مطالعات وسیع کتابخانه‌ای و اسنادی و نیز استفاده از نظر خبرگان است دارای روایی و با توجه به مقدار آلفای کرونباخ ۰,۹۳۱ دارای پایایی می‌باشد.

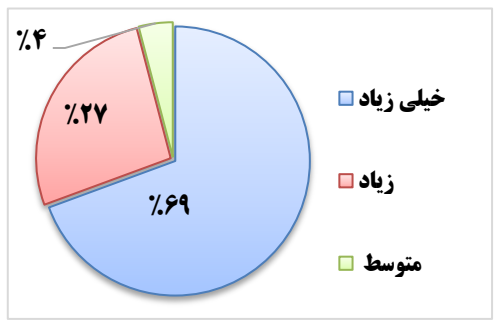
ب) توصیف عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر انتخاب راهبرد دفاعی:

عامل نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور به چه میزان بر انتخاب راهبرد دفاعی کشور در مقابل کشورهای منطقه قفقاز جنوبی موثر است؟

جدول شماره (۴): میزان اهمیت نفوذ رقبا و دشمنان ...

نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور				
عنوان	فراوانی	درصد فراوانی	درصد معتبر	درصد تجمعی
خیلی زیاد	۳۴	۶۹,۳۹	۶۹	۶۹
زیاد	۱۳	۲۶,۵۳	۲۷	۹۶
متوسط	۲	۴,۰۸	۴	۱۰۰
کم	۰	۰		
خیلی کم	۰	۰		
بدون پاسخ	۰	۰		

در جدول توزیع فراوانی مشاهده می‌شود که ۹۶ درصد از اعضای جامعه‌ی آماری عامل نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور به میزان زیاد و خیلی زیاد دانسته و همچنین ۴ درصد افراد اهمیت این عامل را متوسط ارزیابی کرده‌اند. به عبارتی میزان اهمیت این عامل از نظر جامعه آماری صددرصد می‌باشد. و همچنین با انجام آزمون تی استیودنت یک نمونه‌ای برای میانگین $4/65$ ، سطح معنی داری $0/00$ و درجه آزادی کمتر از $0/05$ دست آمده و نیز سطح معنی داری آزمون، که نشان می‌دهد این عامل از نظر آماری بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران به شدت تاثیرگذار می‌باشد.

نمودار شماره (۱): نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی...

پ- عوامل ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی تأثیرگذار در انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران تعداد ۳۹ عامل ژئوپلیتیکی تعیین شده است که با توزیع پرسشنامه‌ی مرحله‌ی اول میزان تأثیرگذاری هر عامل بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران با استفاده از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت اندازه‌گیری شده است. در رابطه با میزان تأثیر عوامل بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران، درصد پاسخگویی به گزینه‌های میزان تأثیر زیاد یا خیلی زیاد به عنوان درصد اهمیت و نیز میانگین اهمیت مطرح شده است. هم‌چنین برای هر عامل آزمون فرض آماری میانگین انجام شده است؛ برای این منظور، فرض صفر بیان می‌کند که عامل میانگین کوچکتر یا مساوی ۳ (میانگین کدهای طیف لیکرت) و در فرض مخالف بیان می‌کند که میانگین عامل بزرگ‌تر از ۳ می‌باشد؛ بنابراین فرض صفر تأثیر کم یا ناچیز هر عامل را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران و فرض مخالف تأثیر زیاد را ادعا می‌کند. بنابراین چنانچه برای یک عامل آماره‌ی آزمون بزرگ‌تر از $1/645$ (دنباله بالایی توزیع نرمال استاندارد در سطح $0/05$) باشد فرض صفر رد شده و در نتیجه آن عامل بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران مؤثر شناخته می‌شود؛ با توجه به جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود که تنها عامل «تأثیر آب و هوای (اقلیم) کشورهای قفقاز جنوبی» آماره‌ی آزمون آن بزرگ‌تر از $1/645$ نیست و در نتیجه این عامل بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران مؤثر نیست و سایر عوامل ارائه شده از نظر آماری بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران تأثیرگذارند. به منظور اطمینان از نتایج به دست آمده بر اساس آزمون میانگین عوامل بر اساس آزمون تی استیودنت و اصلاح آنها، آزمون نسبت‌ها نیز مورد استفاده قرار گرفته است. بر اساس این آزمون چنانچه حداقل $61/75$ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر عامل را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران در حد زیاد یا خیلی زیاد بدانند عامل مورد بررسی به عنوان عامل مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران مطرح و در غیر این صورت مؤثر نبوده و از فرآیند تحقیق کنار گذاشته شده است.

با توجه به مطالب مطرح شده سه عامل «تأثیر آب و هوای (اقلیم) کشورهای قفقاز جنوبی»، «میزان تراکم جمعیت در مناطق کشورهای قفقاز جنوبی هم‌مرز با ج.ا. ایران» و «میزان و اندازه جمعیت کشورهای قفقاز جنوبی» از نظر آماری بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران مؤثر نیستند. پس از توزیع پرسشنامه‌ی مرحله‌ی اول، اعضای نمونه‌ی آماری در پاسخ به سؤالات باز پرسشنامه عوامل جدیدی معرفی کرده‌اند. با استفاده از این عوامل معرفی شده پرسشنامه‌ی

مرحله‌ی دوم تدوین و بین اعضای نمونه‌ی آماری توزیع شد و نتایج به‌دست آمده پس از جمع‌آوری، تحلیل شده‌اند. با توجه به اینکه تعداد پرسشنامه‌های تکمیل شده در این مرحله برابر ۴۹ می‌باشد برای بررسی اثرگذاری عوامل بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران از آزمون تی استیودنت استفاده و برای هر عامل آزمون فرض آماری میانگین انجام شده‌است. برای این منظور، فرض صفر بیان می‌کند که عامل میانگین کوچکتر یا مساوی ۳ (میانگین کدهای طیف لیکرت) و در فرض مخالف بیان می‌کند که میانگین عامل بزرگتر از ۳ می‌باشد؛ بنابراین فرض صفر تأثیر کم یا ناچیز هر عامل را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران و فرض مخالف تأثیر زیاد را ادعا می‌کند. بنابراین چنانچه برای یک عامل آماره‌ی آزمون بزرگتر از $1/721$ (دنباله بالایی توزیع تی استیودنت با ۲۱ درجه آزادی و در سطح ۰,۰۵) باشد فرض صفر رد شده و در نتیجه آن عامل بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران مؤثر شناخته می‌شود. به منظور اطمینان از نتایج به‌دست آمده بر اساس آزمون میانگین عوامل بر اساس آزمون تی استیودنت و اصلاح آنها، آزمون نسبت‌ها نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. بر اساس این آزمون چنانچه حداقل $74/80$ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر عامل را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در حد زیاد یا خیلی زیاد بدانند عامل مورد بررسی به عنوان عامل مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران مطرح می‌شود و در غیر این صورت مؤثر نبوده و از فرآیند تحقیق کنار گذاشته می‌شوند.

با استفاده از نتایج تحلیل پرسشنامه‌های اول و مرحله دوم تعداد ۴۹ عامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در جدول (۵) تعیین شده است؛ این عوامل به همراه میانگین در جدول ارائه شده است. با توجه به ضرایب اهمیت این عوامل مشاهده می‌شود که عامل «نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور» و پس از آن عامل «علاقه بازیگران مختلف منطقه و فرامنطقه در قفقاز» بیشترین تأثیر را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران دارند. هم‌چنین از بین این عوامل، عامل «ویژگی‌های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...)» کمترین اثرگذاری را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران دارد.

جدول (۵) عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران

ردیف	عنوان	میانگین
۱	نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور	۴,۵۶
۲	موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای قفقاز جنوبی (موقعیت نسبی، گذرگاهی، حائل و..)	۴,۵۲
۳	موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۴۲
۴	عدم عضویت ج.ا.ایران در پیمان‌های دفاعی - امنیتی منطقه ای	۴,۴۱
۵	آلوده‌سازی محیط زیست دریای خزر	۴,۴۰
۶	تفاوت در نگرش اعتقادی به نوع حکومت در ج.ا.ایران و کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۴۰
۷	میزان همگرایی مردم کشورهای قفقاز جنوبی با دولت‌های خود	۴,۴۰
۸	رسانه‌های گروهی و شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای متعدد و متنوع	۴,۳۶
۹	پایبندی حداکثری ملت ایران به مبانی دینی و انسجام داخلی	۴,۳۶
۱۰	وجود رقیبان مشترک برای ج.ا.ایران و کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	۴,۳۶
۱۱	سرریزی حوادث منطقه به داخل کشور	۴,۳۶
۱۲	نقش و موقعیت ارتباطی کشورهای قفقاز جنوبی بین ایران، اروپا و روسیه	۴,۳۶
۱۳	همپوشی جغرافیایی حوزه نفوذ و رقابت در حوزه منافع و علائق طرفین	۳,۶۶
۱۴	عضویت و نفوذ کشورهای قفقاز جنوبی در اتحادیه‌های سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای	۴,۳۵
۱۵	وجود اختلافات ارضی و مرزی بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۳۵
۱۶	هم راستایی برخی از سیاست‌های کشورهای منطقه قفقاز با سیاست‌های آمریکا	۴,۳۳
۱۷	وضعیت و ظرفیت‌های اقتصادی کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۳۲
۱۸	اتصال جغرافیایی قفقاز به اروپا و روسیه	۴,۳۰
۱۹	شبکه‌های ارتباطی، حمل و نقل و خطوط انتقال کالا و انرژی در کشورها	۴,۳۰
۲۰	وجود منازعات قومی و بحران‌های قومی در منطقه	۴,۲۶
۲۱	علاقه بازیگران مختلف منطقه و فرامنطقه در قفقاز	۴,۲۵
۲۲	وضعیت و ظرفیت‌های موجود علمی، تحقیقاتی و فناوری کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۲۳

ردیف	عنوان	میانگین
۲۳	وسعت و شکل سرزمین کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۲۲
۲۴	درک صحیح مسئولین نظامی و وزرات دفاع ج.ا.ایران از وضعیت کشور آذربایجان	۴,۲۱
۲۵	وضعیت نظامی و توان کمی و کیفی نیروهای مسلح کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۱۸
۲۶	عضویت کشورهای قفقاز جنوبی در پیمان مشارکت برای صلح	۴,۱۱
۲۷	ترانزیت گاز ایران به اروپا از مسیر کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۱۱
۲۸	عضویت کشورهای قفقاز جنوبی در پیمان‌های دفاعی و امنیتی با نیروهای منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای	۴,۱۱
۲۹	پایگاه‌های نظامی کشورهای منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در کشورهای حوزه قفقاز جنوبی	۴,۱۱
۳۰	برخوردراری کشورهای قفقاز جنوبی از تاسیسات و صنایع نظامی داخلی و فناوری دفاعی	۴,۱۱
۳۱	علاقی و منافع نظامی روسیه در قفقاز جنوبی	۴,۰۹
۳۲	مشترکات فرهنگی و قومی میان کشورهای منطقه و ج.ا.ایران	۴,۰۹
۳۳	جایگاه منطقه قفقاز جنوبی و ایران در نظرات ژئوپلیتیکی	۴,۰۸
۳۴	منابع طبیعی، انرژی و معادن زیر زمینی کشورهای قفقاز جنوبی	۴,۰۸
۳۵	تقویت حضور نظامی کشور آذربایجان در سواحل دریای خزر	۴,۰۷
۳۶	منابع عظیم نفت و گاز در ایران و نیاز برخی از کشورهای قفقاز جنوبی به آن منابع	۴,۰۲
۳۷	روابط متقابل ساکنین ایران با منطقه قفقاز (آذری‌ها و ارمنی‌ها)	۳,۸۱
۳۸	وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آب‌ها) کشورهای قفقاز جنوبی	۳,۸۱
۳۹	علاقی و منافع سیاسی و امنیتی روسیه در منطقه قفقاز	۳,۷۷
۴۰	ویژگی‌های کیفی جمعیت (سواد، مهارت، سطح بهداشت، رفاه و...)	۳,۶۹
۴۱	مشترکات دینی در کشور آذربایجان	۳,۶۶
۴۲	همسایگی و مجاورت برخی از آنها با دریای خزر	۳,۵۷
۴۳	حاکمیت تفکر سکولاریستی بر نظرات قالب نخبگان فکری در آذربایجان	۳,۵۰
۴۴	میزان علاقی فرهنگی مردم منطقه به فرهنگ ایرانی	۳,۴۰

ردیف	عنوان	میانگین
۴۵	بیکاری، تورم و فقر اقتصادی در کشورهای قفقاز جنوبی	۳,۴۰
۴۶	وجود تفکرات دینی در میان اکثریت مردم آذربایجان	۳,۴۰

با توجه به تجزیه و تحلیل صورت گرفته و انجام آزمون‌های آماری، ۴۹ عامل ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی شناسایی شده‌اند که بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا. ایران اثر گذار می‌باشند و از بین این عوامل موثرترین آنها با توجه به الویت‌بندی صورت گرفته توسط صاحب‌نظران عبارتند از:

- نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور
- علایق بازیگران مختلف منطقه و فرامنطقه در قفقاز
- موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای قفقاز جنوبی (موقعیت نسبی، گذرگاهی، حائل و..)
- هم راستایی برخی از سیاست‌های کشورهای منطقه قفقاز با سیاست‌های آمریکا
- علایق و منافع نظامی روسیه در قفقاز جنوبی
- وجود اقلیت‌های قومی - مذهبی متجانس با اقوام شمال و شمال غرب ج.ا. ایران
- عضویت کشورهای قفقاز جنوبی در پیمان‌های دفاعی و امنیتی با نیروهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای
- وجود رقبای مشترک برای ج.ا. ایران و کشورهای منطقه قفقاز جنوبی
- پایگاه‌های نظامی کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در کشورهای حوزه قفقاز جنوبی
- میزان علایق فرهنگی مردم منطقه به فرهنگ ایرانی
- ترانزیت گاز ایران به اروپا از مسیر کشورهای قفقاز جنوبی
- نقش و موقعیت ارتباطی کشورهای قفقاز جنوبی بین ایران، اروپا و روسیه
- موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای قفقاز جنوبی
- تقویت حضور نظامی کشور آذربایجان در سواحل دریای خزر
- وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آب‌ها) کشورهای قفقاز جنوبی
- علایق و منافع سیاسی و امنیتی روسیه در منطقه قفقاز
- عضویت و نفوذ کشورهای قفقاز جنوبی در اتحادیه‌های سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای

از مقایسه‌ی فهرست مبتنی بر یافته‌های تحقیق و فهرست ارائه شده در فرضیه مشاهده می‌شود

که انطباق معنی‌داری بین آنها وجود داشته و بخش عمده‌ای از عوامل فرضیه را در برمی‌گیرد و به عبارتی عوامل ژئوپلیتیکی مرتبط با مسائل دفاعی کشور در قبال کشورهای منطقه قفقاز جنوبی در قالب مولفه‌های کلان، عوامل جغرافیایی، عوامل اجتماعی، عوامل اقتصادی، عوامل فرهنگی، عوامل سیاسی و عوامل نظامی می‌باشند و بنابراین فرضیه تحقیق تأیید و تکمیل می‌گردد.

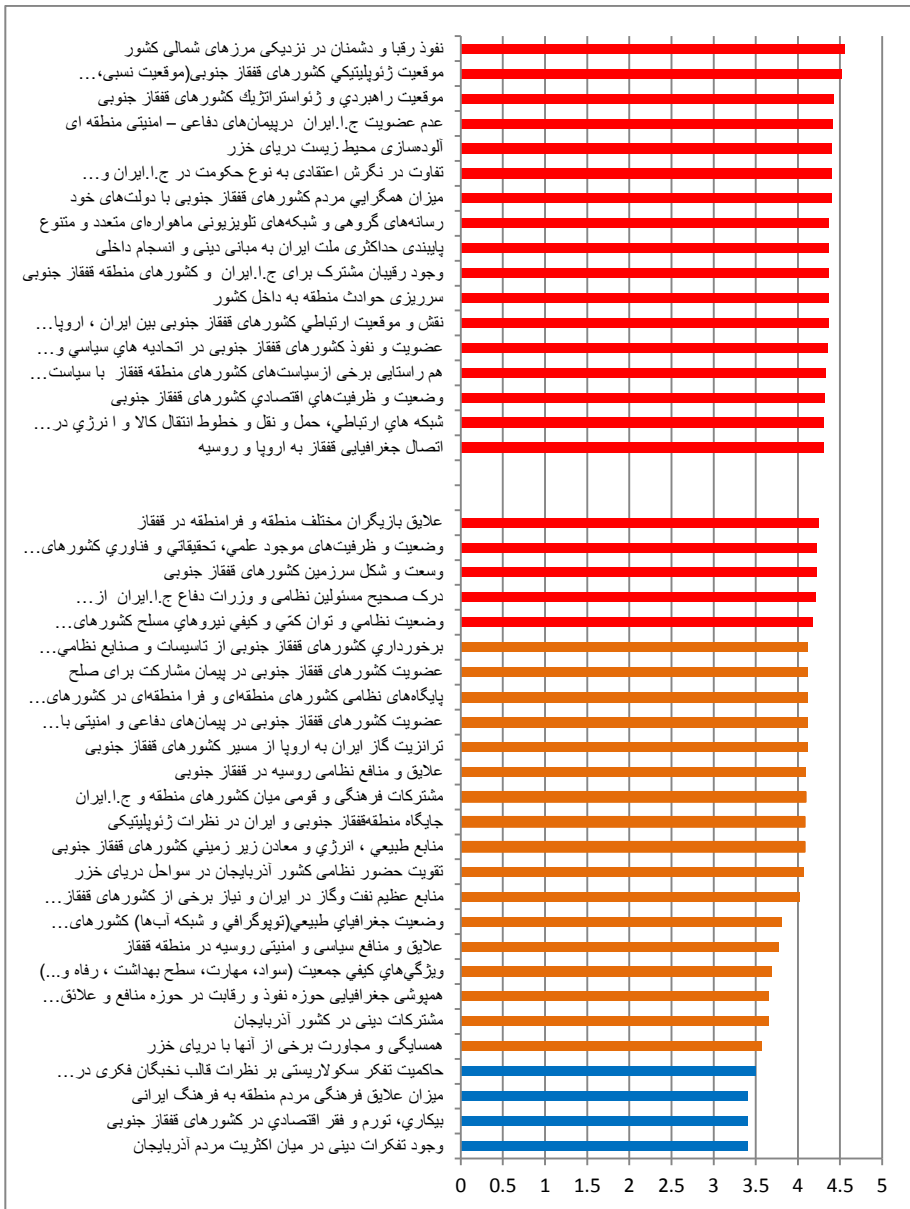
نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل انجام شده، که حاصل مطالعات نظری و محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی و تحقیقات میدانی در حوزه کشورهای منطقه قفقاز جنوبی می‌باشد به سوال تحقیق و تاثیر فرضیه اصلی به شرح زیر پاسخ داده شده است.

عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در مقابل کشورهای منطقه قفقاز جنوبی در ابعاد، فیزیکی (طبیعی)، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نظامی در قالب ۴۹ عامل ژئوپلیتیکی بر حسب میانگین (ضریب اهمیت) تعیین گردیدند. در بین این عوامل مشاهده می‌شود که عامل «نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور» و پس از آن عامل «علاقه بازیگران مختلف منطقه و فرامنطقه در قفقاز» بیشترین تأثیر را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران دارند. هم‌چنین از بین این عوامل، عامل «وجود تفکرات دینی در میان اکثریت مردم آذربایجان» کمترین اثرگذاری را بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران دارد.

بر اساس میزان تأثیر عوامل ژئوپلیتیک بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران نمودار (۲) ترسیم شده که به خوبی میزان تأثیر همه‌ی عوامل ژئوپلیتیکی بر انتخاب راهبرد دفاعی را نشان می‌دهد. در نمودار فوق عوامل ژئوپلیتیکی که تأثیر خیلی زیاد دارد با رنگ قرمز و در عواملی که اثرگذاری زیاد دارند با رنگ نارنجی و در مواردی که اثرگذاری متوسط دارند به رنگ آبی و عواملی که میزان تأثیر آنها کمتر می‌باشد به رنگ زرد نمایش داده شده است.

نمودار شماره (۲) میزان تأثیر عوامل ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران

پیشنهادها

الف) پیشنهادهای پژوهش:

پیشنهاد به طراحان دفاعی کشور

با توجه به اینکه در این پژوهش عوامل ژئوپلیتیکی منطقه‌ی قفقاز جنوبی مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران تعیین شده است پیشنهاد می‌شود مبتنی بر این نتایج راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران متناسب با منطقه‌ی مورد بررسی تدوین شود.

با توجه به اینکه اکثریت نخبگان و صاحب نظران حوزه ژئوپلیتیک منطقه تاکید می‌کند که نفوذ رقا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور به انحاء مختلف متصور است و می‌تواند در آینده برای ج.ا.ایران مشکلاتی را در پی داشته باشد. لازم است مسئولین سطوح راهبردی کشور و هم‌چنین طراحان دفاعی به این مهم توجه ویژه بنمایند.

ب) پیشنهادهای محقق:

پیشنهاد به مدیران راهبردی کشور:

با توجه به اینکه در این پژوهش عوامل ژئوپلیتیکی منطقه‌ی قفقاز جنوبی مؤثر بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران تعیین شده است پیشنهاد می‌شود مبتنی بر این نتایج راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران متناسب با منطقه‌ی مورد بررسی تدوین شود.

توجه به موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای قفقاز جنوبی که از اهمیت ویژه ای برخوردار است می‌تواند بستر مناسب برای ترانزیت گاز ج.ا.ایران به اروپا از مسیر قفقاز جنوبی را فراهم کند و لازم است مسئولین سطوح راهبردی کشور خصوصا در وزارت نفت به فکر ایجاد روابط مناسب با کشورهای منطقه و ایجاد مسیرهای جدید برای صادرات گاز به اروپا و یا مصرف‌کننده گان دیگری فراهم گردد. با توجه به سکونت بخشی از قومیت‌های ج.ا.ایران در نوار مرزی با کشورهای منطقه، پیشنهاد می‌شود مسئولین سطوح راهبردی کشور با برنامه‌ریزی لازم و اختصاص اعتبارات مورد نیاز توسعه متوازن و همه جانبه را در نوار مرزی شمال غربی کشور، در ابعاد مولفه‌های قدرت ملی به منظور ایجاد امنیت پایدار و همگرایی منطقه مورد نظر با مرکزیت کشور اقدام نماید. (هرچند اقوام آذری همگرا با نظام سیاسی کشور هستند) با توجه به اشتراکات زبانی و دینی و هویت تاریخی با کشورهای منطقه لازم است تا ج.ا.ایران نسبت به بررسی زمینه‌های ایجاد، رشد و توسعه روابط فرهنگی با این کشورها به جد تلاش نماید.

فهرست منابع:

منابع فارسی:

- احمدی پور، زهرا- لشکری تفریسی، احسان- قنبری، قاسم، ژئوپلیتیک دریای خزر، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران، ۱۳۸۹
- احمدی لفوریکی، (۱۳۸۸) بهزاد، کتاب اروپا (۹) (ویژه سیاست خارجی امنیتی اتحادیه اروپا)، نشر موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، تهران،
- افشردی، محمدحسین، (۱۳۸۱)، ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات افشردی، محمد حسین، (۱۳۸۶)، طرح‌ریزی راهبردی نظامی در صحنه جنگ و عملیات، تهران، دعا
- امیر احمدیان، بهرام، (۱۳۸۱)، جغرافیای کامل قفقاز، انتشارات سازمان جغرافیای نیروهای مسلح، تهران،
- امیراحمدیان، بهرام، (۱۳۷۶)، تحلیل ژئوپلیتیکی بحران‌های منطقه قفقاز، تهران، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، رساله دکترا.
- بختیاری، سعید، (۱۳۹۳)، اطلس جامع گیتاشناسی، تهران، موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی
- تهامی، مجتبی (۱۳۷۶)، امنیت ملی، دکترین و سیاست‌های دفاعی و امنیتی، دانشگاه عالی دفاعی ملی
- جمشیدی، محمد حسین، (۱۳۸۴)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، تهران، دافوس سپاه
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۷۹)، مبانی مطالعات سیاسی و اجتماعی، قم، سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور،
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (۱۳۸۸)، کتاب سبز ارمنستان، تهران، مرکز چاپ و انتشار وزارت خارجه
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (۱۳۸۹)، کتاب سبز آذربایجان، ارمنستان تهران، مرکز چاپ و انتشار وزارت خارجه
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (۱۳۸۸)، کتاب سبز گرجستان، تهران، مرکز چاپ و انتشار وزارت خارجه
- رشید، غلام‌علی، (۱۳۸۶)، نقش عوامل ژئوپلیتیک در راهبرد دفاعی (مطالعه موردی: ایران نسبت به عراق)، تهران، دانشگاه تربیت مدرس، رساله دکترا
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۸۰)، ژئوپلیتیک، تهران، انتشارات سمت.
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۸۷)، ژئواستراتژی در قرن بیست و یکم، تهران، انتشارات سمت

- عمید، حسن. (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی عمید. تهران، انتشارات میلاد نور.
- کالینز، جان ام، (۱۳۸۳)، استراتژی بزرگ، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- کوهن، برنارد، سائول (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک نظم جهانی، ترجمه کاردان، عباس، تهران، انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران
- ماهریان، فریبرز، (۱۳۸۷)، ارمنستان، تهران، مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی
- محمد نژاد، میر علی ، نوروزی محمد تقی. (۱۳۷۸). فرهنگ استراتژی، تهران، نشر سبا
- نوروزی، محمد تقی (۱۳۸۵)، فرهنگ دفاعی - امنیتی، تهران ، نشر سینا
- هاتیگتون، ساموئل، (۱۳۸۱)، کتاب موج سوم، تهران، انتشارات نشر نی
- یزدانی، عنایتا ... مقاله تأثیر بحران‌های منطقه بر امنیت انرژی، مجموعه مقالات شانزدهمین همایش بین‌المللی آسیای مرکزی و قفقاز مقالات، تهران،

منابع انگلیسی:

- Cohen. Saul.B.(1994).Geopolitics in the New World Era .Chapter 2 from Reordering The World
- Gray, Colin S. (1986). Maritime Strategy and the Defense of the West. New York: Rampo Press
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook-2015>
- <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>